 УДК 347.73 (477)

Правовий статус учасників відносин у сфері заощаджень

Т. В. Бойчук
аспірант кафедри адміністративного та фінансового права Львівського національного університету імені Івана Франка

Стаття присвячена дослідженню правового статусу учасників відносин у сфері заощаджень. У статті сформульовано та досліджено права і обов'язки основних учасників відносин у сфері заощаджень, а також запропоновано їх класифікацію.
Ключові слова: *заощадження, банк, вкладник, договір банківського вкладу, Фонд гарантування вкладів фізичних осіб.*

Статья посвящена исследованию правового статуса участников отношений в сфере сбережений. В статье сформулированы и исследованы права и обязанности основных участников отношений в сфере сбережений, а также предложена их классификация.
Ключевые слова: *сбережения, банк, вкладчик, договор банковского вклада, Фонд гарантирования вкладов физических лиц.*

The article is devoted to the research of legal status of participants in the field of savings. The article formulates and researches the rights and duties of the main participants of relations in the field of savings, and also suggests its classification.
Keywords: *savings, bank, depositor, the treaty of banking contribution, The Fund of the contributions of natural persons.*

Зміст будь-яких правовідносин, в тому числі і фінансових, становлять суб'єктивні права та обов'язки їх учасників. Усі їхні складові спрямовані на досягнення певних цілей. Однак кожний їх окремий елемент виконує особливі, притаманні лише йому функції. Матеріальним змістом фінансових правовідносин є поведінка суб'єктів, а юридичним – суб'єктивні юридичні права й обов'язки, які визначаються фінансово-правовими нормами. Суб'єктивні права – це притаманна суб'єкту правовідносин міра дозволеної (можливої) поведінки, спрямована на досягнення певних цілей та забезпечена юридичними обов'язками іншої сторони відносин. Саме обов'язки іншої сторони, які містяться у правових нормах, і є гарантією додержання прав сторони. Юридичний обов'язок у фінансових правовідносинах – це приписана зобов'язаному суб'єкту і забезпечена державним примусом міра необхідної поведінки, якої повинен дотримуватися належний суб'єкт [1, с.16].

Застосовуючи системний підхід при дослідженні проблематики фінансово-правового регулювання відносин у сфері заощаджень, виникає необхідність у дослідженні суб'єктного складу відносин у цій сфері. Адже правовий статус суб'єкта значною мірою зумовлює природу самого правового відношення та підстави його виникнення, зміни чи припинення. Також зумовлює застосування того чи іншого методу правового регулювання тощо.

Питанню дослідження правового статусу основних учасників відносин у сфері заощаджень не приділялось достатньої уваги.

У зв'язку з цим метою нашої статті є з'ясування питань, пов'язаних із дослідженням правового статусу основних учасників у сфері заощаджень. Адже від відповіді на ці питання залежить подальший розвиток правового регулювання відносин у цій сфері.

Учасників відносин у сфері заощаджень умовно можна розділити на: основних-безпосередніх (сторони договору вкладу (фізичні особи – вкладники, банки) та Фонд гарантування вкладів фізичних осіб) і другорядних (Національний банк України, Державна податкова служба).

Однією із особливостей відносин у сфері заощаджень є економічна нерівність їх учасників. Банк володіє відповідним рівнем компетенції, і для нього залучення вкладів є складовою професійної діяльності. Відповідно, банк має усі необхідні передумови, а також можливості диктувати свою волю контрагенту за договором, тобто вкладнику. У таких ситуаціях, якщо не застосовуються заходи на рівні правового регулювання відповідних правовідносин, сильна сторона в зобов'язанні повністю підпорядковує своїй волі слабку сторону, а остання потрапляє в рабську залежність від свого контрагента [2, с. 641-642]. Беручи до уваги наявність економічно сильної сторони у цих відносинах, держава повинна гарантувати безпеку відносин для іншої сторони шляхом застосовування відповідних прийомів правового регулювання [3, с.12]. Тому державна підтримка вкладника проявляється у створенні дієвого правового механізму захисту прав і законних інтересів вкладників банків, зокрема гарантуванні повернення вкладу. Очевидно, це стимулює залучення заощаджень населення у банківську систему.

Зміст законодавчого визначення «вкладник» міститься у ст. 2 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб». Йдеться про фізичну особу (крім фізичних осіб-суб'єктів підприємницької діяльності), яка уклала або на користь якої укладено договір банківського вкладу (депозиту), банківського рахунка або яка є власником іменного депо-

зитного сертифіката. Законодавче визначення вкладника містить вказівку на право і здатність укладати цивільні договори банківського рахунка та вкладу, тобто виступати стороною за договором. Отже, вкладник, як учасник відносин у сфері заощаджень, має бути наділений такою специфічною юридичною властивістю, як правосуб'єктність, та укласти або бути особою, на користь якої укладено договір банківського вкладу (депозиту), банківського рахунка, чи бути власником іменного депозитного сертифіката.

Наступним учасником відносин у сфері заощаджень є банк. Свого часу відомий представник російської дореволюційної школи права М. М. Агарков підкреслював, що не існує такого логічно правильно побудованого визначення, яке б точно відповідало тому поняттю, яке мають на увазі, користуючись терміном «банк» [4, с. 26].

Банк як учасник відносин у сфері заощаджень повинен володіти такими ознаками:

1) юридична особа, яка може бути у державній, приватній або змішаній власності та створена у формі публічного акціонерного товариства або кооперативного банку;

2) основною метою діяльності є отримання прибутку (комерційний характер);

3) кредитна організація, створена і функціонує відповідно до банківського законодавства;

4) наявність спеціального дозволу – ліцензії;

5) банк, володіючи банківською ліцензією, наділяється правом надавати банківські послуги, тобто отримувати прибуток виключно шляхом здійснення вищезазначених операцій;

6) участь у Фонді гарантування вкладів фізичних осіб.

Переходячи до визначення та характеристики правового статусу учасників відносин у сфері заощаджень, слід відзначити, що однією із головних особливостей цих відносин є закріплення в чинному законодавстві великої кількості прав вкладника, кореспондуючих з відповідними обов'язками інших учасників таких відносин, в основному банків. Позитивною рисою Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» виступає детальне законодавче закріплення найважливіших прав вкладників, включаючи встановлення їхніх прав у відносинах з банками та Фондом гарантування вкладів фізичних осіб, що обумовлено наявністю такої центральної ланки системи гарантування вкладів, як виплата коштів за його вкладом.

Проаналізувавши відповідні положення Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб», Закону України «Про банки і банківську діяльність» та Цивільного кодексу України, спробуємо виокремити основні права вкладника і кореспондуючі їм обов'язки банків та інших учасників відносин у сфері заощаджень:

1) право на укладання договору банківського вкладу з банком.

З огляду на юридичну природу, у відповідності до ч. 2 ст.1058 ЦК України договір банківського вкладу (депозиту), в якому вкладником є фізична особа, визнається публічним договором. Це означає, що на такий договір поширюються правила ст. 633 ЦК України [5, с. 96]. По-перше, банк не вправі відмовити фізичній особі в укладенні договору. У разі необґрунтованої відмови банку від прийняття вкладу громадянин має право звернутися до суду з позовом про відшкодування збитків, завданих такою відмовою.

По-друге, при укладенні договору банк не має права надавати перевагу одним громадянам перед іншими. Умови договору банківського вкладу (депозиту) повинні бути однаковими для всіх вкладників, за винятком випадків, коли законом або іншими нормативно-правовим актом допускається надання пільг для окремих

категорій споживачів. Це правило поширюється на вклади одного виду, тому правомірною є відмінність у розмірі відсотків за вкладами до запитання і строкових вкладів. Банк має право диференціювати відсоткові ставки в залежності від виду вкладу, термінів дії договору, суми вкладу, умов його повернення, а також в залежності від того, хто є вкладником – фізична чи юридична особа. У той же час, слід визнати незаконною практику деяких банків залучати заощадження своїх співробітників у вклади на більш пільгових умовах.

Договір банківського вкладу є різновидом договору приєднання. Це має місце, насамперед, у випадках, коли вкладником є фізична особа. Банк визначає умови договору в стандартних формах (формулярах), розміщених на загальний огляд, з якими вкладник завжди може ознайомитися і (або) приєднатися до них, уклавши договір, або відмовитися від цього.

2) Право на нарахування і виплату відсотків відповідно до умов договору банківського вкладу.

Праву вкладника на нарахування і виплату відсотків відповідно до умов договору банківського вкладу кореспондує обов'язок банку, визначений ч.1 ст.1061 ЦК України, виплатити вкладникові проценти на суму вкладу в розмірі, визначеному договором банківського вкладу, при цьому банки самостійно визначають розміри процентних ставок за вкладними (депозитними) операціями. Але відповідно до Постанови правління НБУ від 03.12.2003 р. № 516 «Про затвердження Положення про порядок здійснення банками України вкладних (депозитних) операцій з юридичними і фізичними особами» за Національним банком України залишається право на встановлення індикативних розмірів процентних ставок для банків з урахуванням ситуації на грошово-кредитному ринку [6, с. 59].

При відсутності в договорі умови про розмір виплачуваних відсотків банк зобов'язаний виплачувати відсотки в розмірі, що визначається відповідно до п. 2 ч.1 ст.1061 ЦК України, тобто в розмірі облікової ставки Національного банку України.

3) Право вимоги до банку негайного повернення суми вкладу та сплати за ним відсотків.

Банк, який прийняв заощадження від вкладника, повинен повернути їх на першу вимогу вкладника, цей обов'язок банку доповнюється також і обов'язком постійно мати в наявності визначену грошову суму з огляду на вищезгадане право вкладника.

За строковим вкладом повернення суми вкладу здійснюється після спливу строку, визначеного сторонами у договорі. Договором може бути передбачено внесення грошової суми на інших умовах її повернення.

4) Право на продовження вже укладеного договору, термін дії якого закінчується.

Вкладник має право в односторонньому порядку, за замовчуванням, продовжувати термін дії договору строкового або на першу вимогу. Так, згідно з частиною 4 статті 1060 ЦК України, якщо вкладник не вимагає повернення суми строкового вкладу зі спливом строку, встановленого договором банківського вкладу, або повернення суми вкладу, внесеного на інших умовах повернення, після настання визначених договором обставин договір вважається продовженим на умовах вкладу на вимогу, якщо інше не встановлено договором.

5) Право на отримання інформації про участь конкретного банку в системі гарантування вкладів.

Законом України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» у ст. 18 передбачені обов'язки банку, щодо:

– розміщення у всіх приміщеннях банку, де вкладникам надаються банківські послуги, інформації про систему обо-

в'язкового гарантування вкладів фізичних осіб та про участь банку у цій системі;

– виконання інших заходів щодо інформування вкладників, передбачених Законом України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» та нормативно-правовими актами Фонду гарантування вкладів фізичних осіб;

– посилання банком (учасником Фонду гарантування вкладів фізичних осіб) у своїй рекламі на участь у Фонді, інформації про граничний розмір відшкодування коштів за вкладами, номер та дату видачі свідоцтва учасника Фонду.

6) Право на одержання відшкодування по гарантованих вкладах у випадку настання неплатоспроможності банку.

Одним із основних прав вкладника після права на повернення вкладу та нарахування і виплату відсотків відповідно до умов договору банківського вкладу є право вкладника на одержання відшкодування по гарантованих вкладах у випадку настання неплатоспроможності банку. Цьому праву вкладника кореспондує значна кількість обов'язків банку як у відносинах з Фондом гарантування вкладів фізичних осіб, так і безпосередньо обов'язків Фонду перед вкладником.

Отже, у відповідності до ст. 26 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб», Фонд гарантує кожному вкладнику банку відшкодування коштів за його вкладом [7, с. 67]. Відшкодуванню підлягають кошти в розмірі вкладу, включаючи відсотки, нараховані на день прийняття рішення Національним банком України про віднесення банку до категорії неплатоспроможних та початку процедури виведення Фондом банку з ринку, але не більше суми граничного розміру відшкодування коштів за вкладами, встановленого на дату прийняття такого рішення, незалежно від кількості вкладів в одному банку. Сума максимального розміру відшкодування коштів за вкладами не може бути меншою 200000 гривень. В цьому контексті слід звернути особливу увагу на передбачену в частині першій вищезгаданої статті гарантію для вкладників, яка зазначає, що Адміністративна рада Фонду не має права приймати рішення про зменшення граничної суми відшкодування коштів за вкладами. Така імперативна норма, яка визначає мінімально гарантований розмір відшкодування при настанні неплатоспроможності банку, покликана забезпечити довіру населення до банківської системи.

Заходи забезпечення повернення вкладу забезпечуються системою гарантування вкладів фізичних осіб за рахунок коштів Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. У відповідності із ст. 17 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» банк набуває статусу учасника Фонду в день отримання ним банківської ліцензії. Саме у цей момент в банку виникають обов'язки із сплати до Фонду:

– протягом 30 календарних днів з дня одержання банківської ліцензії початкового збору у розмірі 1 відсотка свого статутного капіталу;

– станом на останній робочий день кожного кварталу здійснювати нарахування регулярного збору до Фонду. Розмір базової річної ставки збору становить 0,5 відсотка бази нарахування в національній валюті та 0,8 відсотка бази нарахування в іноземній валюті;

– спеціального збору у разі, якщо поточні доходи Фонду є недостатніми для виконання ним у повному обсязі своїх зобов'язань щодо виплати відшкодування за вкладами та/або щодо обслуговування та погашення залучених кредитів;

– за несвоєчасну або неповну сплату зборів пеню в розмірі подвійної облікової ставки Національного банку України від розміру неперерахованої суми за кожний день прострочення (включаючи день сплати).

7) Право на отримання інформації про функціонування системи гарантування вкладів.

Цьому праву вкладника кореспондують наступні обов'язки, які виникають у Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, а саме:

– двічі на рік, станом на 1 січня та 1 липня, публікувати в газетах «Урядовий кур'єр» та «Голос України» перелік учасників Фонду не пізніше ніж через один місяць після настання відповідних строків;

– публікувати у вищезгаданих друкованих виданнях інформацію про зміни в переліку учасників Фонду не пізніше ніж через 14 днів після внесення відповідних змін до реєстру учасників Фонду;

– розміщувати на офіційній сторінці Фонду в мережі Інтернет перелік банків, які є учасниками Фонду.

В контексті аналізу цього права вкладника слід звернути увагу й на певні обов'язки, які виникають у банку по відношенню до Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, а саме:

– подавати до Фонду балансові звіти, аудиторські висновки, регулярну звітність щодо залучених ним вкладів та сплати зборів до Фонду у строки, у формі та відповідно до вимог, встановлених нормативно-правовими актами Фонду;

– на вимоги Фонду подавати інформацію з окремих питань діяльності банку у строки та формі, визначених відповідною вимогою Фонду.

8) Право на пред'явлення до банку вимоги чи позову у випадку перевищення суми вкладу розміру гарантованого відшкодування.

У випадку перевищення суми вкладу розміру гарантованого відшкодування вкладник має право звернутися до ліквідатора з письмовою вимогою про визнання вимог кредитора та покриття їх за рахунок коштів, отриманих в результаті ліквідаційної процедури.

Цьому праву вкладника кореспондує відповідний обов'язок ліквідатора банку, який призначається НБУ та приймає вимоги кредиторів протягом одного місяця з дня опублікування оголошення про початок ліквідаційної процедури, та протягом трьох місяців здійснює заходи, визначені ст. 93 Закону України «Про банки і банківську діяльність» щодо задоволення вимог кредиторів [9, с. 78].

9) Право на отримання інформації про порядок і розміри отримання відшкодування за вкладами.

Відповідно до частини 2 статті 26 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб», вкладник набуває право на одержання гарантованої суми відшкодування коштів за вкладами за рахунок коштів Фонду в межах граничного розміру відшкодування коштів за вкладами після прийняття рішення про відкликання банківської ліцензії та ліквідацію банку. Таке рішення Національний банк України приймає протягом п'яти днів з дня отримання пропозиції Фонду про ліквідацію банку. Національний банк України інформує Фонд про таке рішення не пізніше дня, наступного за днем його прийняття.

Фонд призначає уповноважену особу Фонду та розпочинає процедуру ліквідації банку в день отримання рішення Національного банку України про відкликання банківської ліцензії та ліквідацію банку. У відповідності до ст. 27 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» уповноважена особа Фонду протягом трьох днів складає перелік вкладників та визначає розрахункові суми відшкодування коштів за вкладами за рахунок коштів Фонду. Цей перелік вкладників оформлений у формі реєстру та затверджується протягом шести днів з дня прийняття рішення про відкликання банківської ліцензії та ліквідацію банку виконавчою дирекцією Фонду. Фонд зобов'язаний опублікувати оголошення

про відшкодування коштів вкладникам у газетах «Урядовий кур'єр», «Голос України» та на своїй офіційній сторінці в мережі Інтернет не пізніше ніж через сім днів з дня прийняття рішення про відкликання банківської ліцензії та ліквідацію банку. Фонд розпочинає виплату відшкодування коштів вкладникам через банки-агенти не пізніше семи днів з дня прийняття рішення про відкликання банківської ліцензії та ліквідацію банку.

10) Право на збереження банківської таємниці.

Праву вкладника на збереження банківської таємниці кореспондує обов'язок банку із її збереження. Згідно із ст. 1076 ЦК України банк гарантує таємницю банківського рахунка, операцій за рахунком і відомостей про клієнта. В своїй роботі ми не будемо торкатися проблем банківської таємниці, а розглянемо її лише в якості одного із обов'язків банку за договором банківського вкладу.

На думку американських вчених, яка лягла в основу правового регулювання банківської таємниці і в Україні, з питаннями по банківській таємниці пов'язані три види правовідносин: між банком і клієнтом, між клієнтом та урядом і між урядом та банком [8, с. 235].

Банк є суб'єктом підприємницької діяльності і має право на захист своєї інформації, що містить комерційну таємницю. Банківська таємниця, в свою чергу, не може відноситися до будь-якої інформації і повинна стосуватися тільки клієнтів банку, операцій банку і здійснюваних банком угод. При цьому відсутність законодавчого визначення вичерпного переліку інформації, яку слід відносити до банківської таємниці, є цілком виправданою, оскільки будь-який вичерпний перелік не дозволяє в повному обсязі врахувати всі випадки, види і підвиди операцій кредитної організації, на які необхідно поширити захист. Отже, як випливає з вищенаведеного, правовий статус вкладника характеризується законодавчим закріпленням великої кількості прав, яким кореспондують обов'язки інших учасників цих відносин, з метою забезпечення дотримання прав вкладників.

На основі вищенаведеного можна запропонувати таку класифікацію прав вкладника.

За джерелом їх закріплення права вкладників поділяються на:

1) права, закріплені у Цивільному кодексі України;

2) права, встановлені Законом України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб».

До першої групи можна віднести: право вибору банківської установи для укладення договору банківського вкладу; право на укладення договору банківського вкладу з банком; право на одержання вкладу на першу вимогу вкладника; право на нарахування і виплату відсотків відповідно до умов договору; право вимоги до банку негайного повернення суми вкладу та сплати за ним відсотків, а також відшкодування заподіяних збитків у разі невиконання банком передбачених законом або договором банківського вкладу або рахунка обов'язків по забезпеченню повернення вкладу, а також у разі втрати забезпечення або погіршення його умов; право на пред'явлення до банку позову у випадку перевищення розміру вимоги сумі гарантованого відшкодування.

Другу групу становлять права, передбачені безпосередньо Законом України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб». Найважливішими з них є: право на одержання відшкодування по гарантованих вкладах; право на отримання інформації про порядок і розміри отримання відшкодування за вкладами; та ін.

Крім того, права вкладників можна класифікувати за сферою їх реалізації на: організаційні права (право вибору

банку для розміщення у ньому заощаджень; права, що стосуються отримання відшкодування по гарантованому вкладу та пов'язані з ними) та інформаційні права (право на отримання інформації про розміри відсоткових ставок по вкладах; право на отримання інформації про функціонування системи гарантування вкладів, наприклад, право на отримання інформації про участь конкретного банку в системі гарантування вкладів).

Зважаючи на значну кількість прав вкладника та відповідно кореспондуючих їм обов'язків банку, слід звернути увагу на те, що банк в свою чергу наділяється визначеним обсягом прав, що дозволяє йому отримувати прибуток від використання залучених грошових коштів вкладників. Основним серед яких є можливість на свій розсуд володіти, користуватися і розпоряджатися грошовими заощадженнями, залученими у вклади. Оскільки банк набуває право вільного розпорядження переданими йому грошовими коштами (заощадженнями), то вкладник не має права втручатися в оперативно-господарську діяльність банку і вказувати йому, як необхідно використовувати грошові кошти. Тут слід погодитися з думкою В. А. Бєлова, що, незважаючи на наявну заборону вкладнику утриматися від дачі вказівок банку з приводу використання суми вкладу, на вкладника не покладається обов'язок не перешкоджати банку вільно розпоряджатися грошовими коштами, так як природа цієї заборони носить не зобов'язальний, а майново-правовий характер [10, с. 200].

Правовий статус банку, як учасника відносин у сфері заощаджень, характеризується покладанням на нього таких основних обов'язків, як майнових (повернення вкладу та сплата відсотків по ньому після завершення терміну, визначеного договором депозиту (вкладу); сплата страхових внесків до Фонду гарантування вкладів фізичних осіб), організаційних (відповідність вимогам до участі в системі гарантування вкладів фізичних осіб) та інформаційних (надання інформації вкладникам та іншим зацікавленим особам).

Список використаної літератури

1. *Воронова Л. К.* Фінансове право України : підруч. – К. : Прецедент; Моя книга, 2006. – С. 71.
2. *Брагинский М. И., Витрянский В. В.* Договорное право. Общие положения. – М., 1997. – С. 366.
3. Fiscal Federalism in the European Union. Edited by Amedeo Fossati and Giorgio Panella. London and New York, 1994. – 301p.
4. *Агарков М. М.* Основы банкового права. Курс лекций. 2-е изд. – М., 1994.
5. Цивільний кодекс України № 435-IV від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40. – Ст. 356.
6. Постанова Національного банку України від 03.12.2003 р. № 516 «Про затвердження Положення про порядок здійснення банками України вкладних (депозитних) операцій з юридичними і фізичними особами» // Офіційний вісник України. – 2004. – № 1. – Ст. 8.
7. Закон України від 23.02.2012 р. «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 50. – Ст. 564.
8. *Поллард А. М., Пассейк Ж. Г., Эллис К. Х., Дейли Ж. П.* Банковское право США. – М., 1992. – С. 536.
9. Закон України від 07.12.2000 р. «Про банки і банківську діяльність» // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 5. – Ст. 30.
10. *Белов В. А.* Банковское право России: теория, законодательство, практика. – М., 2000. – С. 293.